

en graslanden. Na 5 februari werden hier geen Wilde Zwanen meer aangetroffen. De lagere delen van de uiterwaarden, waar het Maaswater was achterbelevend waren toen al vrijwel opgedroogd. Wel verbleef een groepje bij Nederweert tot zeker 12 februari. Na 18 februari zijn nog maar sporadisch waarnemingen gemeld van één of enkele vogels.

Conclusie

Dat in de winter 2010/11 veel Wilde Zwanen Limburg bezochten lijkt een samenspel te zijn geweest tussen enerzijds de strenge winter met uitzonderlijk veel sneeuw in het oosten en noordoosten van Europa en anderzijds de hoge waterstanden op de Maas. Allereerst is een groot aantal Wilde Zwanen in onze regio verzeild geraakt door streng winterweer met veel sneeuw in Noord- en Oost-Europese landen. Vervolgens is een groot aantal zwanen blijven hangen toen de foerageeromstandigheden optimaal waren en deze plasdrasse landbouwgronden tevens dienst konden doen als veilige slaapplekken.

Dankwoord

Ten eerste gaat dank uit naar alle waarnemers die hun waarnemingen doorgegeven hebben aan SOVON en/of Waarneming.nl. Erik van Winden (SOVON) wordt

bedankt voor het aanleveren van de telgegevens en Jan Bremer (Rijkswaterstaat Limburg) voor het leveren van de hoogwaterdata van de Maas. Jan Erik Kikkert en Jan Joost Bakhuizen hebben een eerdere versie van dit artikel van commentaar voorzien.

Literatuur

- Hornman M., F. Hustings, K. Koffijberg, E. van Winden, SOVON Ganzen- en Zwanenwerkgroep & L. Soldaat, 2011. Watervogels in Nederland in 2008/2009. Waterdienst-rapport BM 10.24, SOVON-monitoringsrapport 2011.03. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.
- Hustings F., J. van der Coelen, B. van Noorden, R. Schols & P. Voskamp, 2006. Avifauna van Limburg. Stichting Natuurpublicaties Limburg, Maastricht.
- van Roomen M., E. van Winden, K. Koffijberg, L. van den Bremer, B. Ens, R. Kleefstra, J. Schoppers, J.W. Vergeer, SOVON Ganzen- en Zwanenwerkgroep & L. Soldaat, 2007. Watervogels in Nederland in 2005/2006. SOVON-monitoringsrapport 2007/03, Waterdienst-rapport BM07.09. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- Snow D.W. & C.M. Perrins, 1998. The Birds of the Western Palearctic, Concise Edition, volume 2, Oxford.
- Madge S. & H. Burn, 1988. Wildfowl, An identification guide to the ducks, geese and swans of the World.
- Soothill E. & P. Whithead, 1978. Wildfowl of the World.

Geert Lamers, Kapelstraat 1, 5447 AA Rijkevoort.

geert.lamers@planet.nl

Toon Selten, Boswachterweg 5, 5975 ND Sevenum.

fam.selten@hetnet.nl

De Zwarte Zwaan in Limburg: aantallen, trend en een oproep

Een gestage uitbreiding na een kleine dip

Willem Vergoossen, Rob Voesten & Jeroen Nagtegaal

De Zwarte Zwaan *Cygnus atratus* komt van origine voor in Australië en doet zijn naam eer aan. Het is een zwaan en hij is geheel zwart, afgezien van de naakte delen en de, in zit nauwelijks opvallende, witte arm- en handpennen. Vanwege dit fraaie uiterlijk is hij in vele landen ingevoerd voor waterwildcollecties en daaruit soms ook weer ontsnapt. In Nederland verschenen vrij vliegende exemplaren al in de jaren zeventig op het IJsselmeer (Bijlsma et al., 2001). De soort broedt vanaf

midden jaren tachtig of iets eerder in ons land, in aantallen die aanvankelijk toenamen (25-30 paren in 1994, 60-70 in 1998-2000; Lensink, 1996 resp. SOVON, 2002), maar tegenwoordig amper meer lijken te groeien (SOVON).

Als exoot en ontsnapte siervogel staat de Zwarte Zwaan niet bepaald in de belangstelling van de doorsnee vogelaar, maar in het navolgende hopen we aan te tonen dat dit niet helemaal terecht is.

Methode

Voor dit artikel is gebruik gemaakt van een drietal datacollecties: systematische tellingen (SOVON) naast niet-systematisch verzamelde (losse) waarnemingen (Vogelarchief en Waarneming.nl).

De SOVON watervogeltellingen bestrijken de maanden september t/m april van de winters 1990/91 t/m 2009/10, maar omvatten alleen de Maas en de vele grindgaten in het Maasdal. De meldingen tijdens deze tellingen overlappen voor een klein deel die van de losse waarnemingen.

De losse waarnemingen uit het Vogelarchief van de Vogelstudiegroep (1979-2005) werden gecombineerd met het Limburgse bestand van Waarneming.nl (1982-2010, meeste gegevens vanaf 2005). Beide bestanden vullen elkaar deels aan maar vertonen ook overlap en bevatten veel dubbelmeldingen. Voor de bewerking werden alle unieke waarnemingen per locatie en datum geselecteerd. Dit resulteerde in 1535 bruikbare data, die vervolgens per afzonderlijke maand naar het aantal waarnemingen en maximaantal Zwarte Zwanen gesommeerd zijn. Dit maximaantal is

bepaald door data en locaties met elkaar te vergelijken. Beide collecties hebben, in tegenstelling tot die van de watervogeltellingen, betrekking op de gehele provincie Limburg en bestaan uit waarnemingen die jaarrond verzameld zijn.

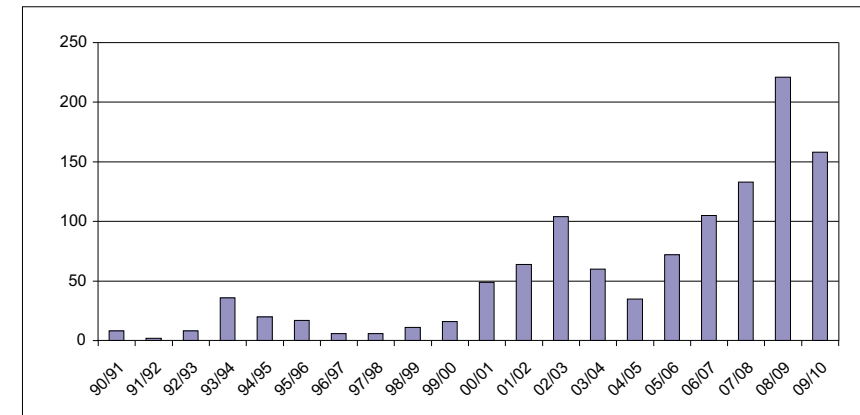
Aantalsontwikkeling bij de watervogeltellingen

Voor de tellingen zijn per telseizoen ('winter') de maandmaxima gesommeerd tot een seizoenstotaal. In de vergelijking van deze seizoenstotalen (figuur 1) blijkt dat de Zwarte Zwaan in het Maasdal tot 2000/01 op een laag pitje aanwezig is. Daarna gaat de soort duidelijk en gestaag in de lift, zij het met een tijdelijke en voor ons niet-verklaarbare dip rond 2004/05.

Tot en met de winter van 2005/06 blijft het maximaantal per afzonderlijke telmaand beneden de 20 individuen, met als enige uitzondering november 2002 (27 ex.). In 2006/07 (23) en 2007/08 (24) wordt dit patroon doorbroken waarna vervolgens in 2008/09 en 2009/10 in december maxima van respectievelijk 48 en 43 ex. bereikt worden.

Hybride Knobelzwaan x Zwarte Zwaan temidden van Knobel- en Zwarte Zwanen, Visserweert, 26 februari 2010 (H. Corten)

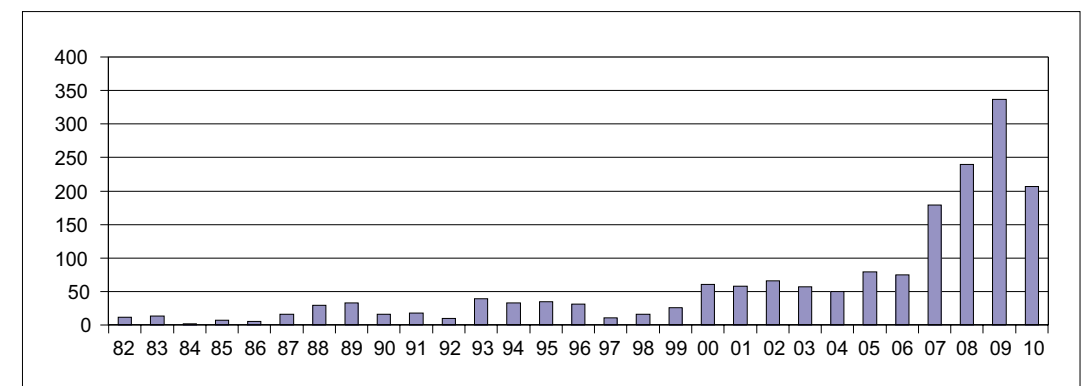
Figuur 1. Trend van Zwarte Zwaan tijdens watervogeltellingen in 1990/91 – 2009/10, gebaseerd op de per telseizoen gesommeerde maandmaxima.

Dit beeld komt in zijn algemeenheid overeen met het landelijke. Werden er in ons land tussen midden jaren zeventig en eind jaren tachtig amper Zwarte Zwanen gemeld, watervogeltellers constateerden daarna een scherpe toename tot seizoenmaxima van 225 ex. na de eeuwwisseling. De soort blijft evenwel in de meeste regio's schaars, met uitzondering van het oostelijk Deltagebied (Hustings *et al.*, 2008, Hornman *et al.*, 2011).

Aantalsontwikkeling bij de losse waarnemingen

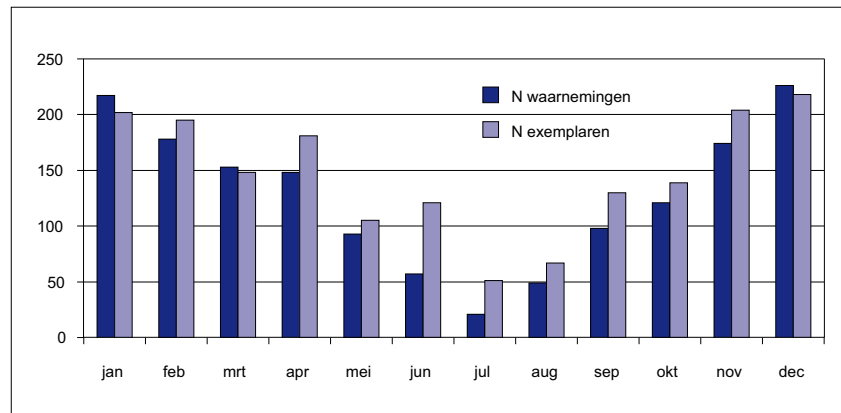
De per jaar gesommeerde maandmaxima (figuur 2) van de losse waarnemingen zijn voor de laatste zes teljaren in grote lijnen vergelijkbaar met die van de watervogeltellingen. De eerder geconstateerde dip rond 2004/05 is echter nauwelijks terug te vinden in

deze resultaten (en trouwens ook niet in de landelijke watervogeltellingen, zie grafiek in Hustings *et al.*, 2008). Tot 2007 blijft het patroon opvallend vlak en pas in de jaren 2007-2010 is een opvallende toename te zien. Dit valt vermoedelijk deels toe schrijven aan een waarnemerseffect. Enerzijds doordat meer vogelaars waarnemingen zijn gaan doorgeven (het succes van Waarneming.nl!), anderzijds doordat grotere groepen meer in het oog vallen en interessanter lijken om te melden. Maar er is ook sprake van een reële toename en een aanwezigheid in meer maanden. Tot 2007 blijft het maandmaximum, op één uitzondering na (februari 2005 met 24 ex.), consequent onder een maximum van 15 Zwarte Zwanen schommelen. Echter, in 2007 (april 31 ex.), 2008 (december 32 ex.), 2009 (november 51 ex.) en 2010 (oktober 35 ex.) vertonen de aantallen ineens een ruime verdubbeling.

Figuur 2. Trend van Zwarte Zwaan bij losse waarnemingen in 1982-2010, gebaseerd op per jaar gesommeerde maandmaxima.

Figuur 3.
Seizoenspatroon
van Zwarte Zwaan
bij losse waarnemingen in 1982-2010, gebaseerd op het per maand gesommeerde aantal waarnemingen en exemplaren

De losse waarnemingen over de jaren 1982-2010 (figuur 3) leveren een seizoenspatroon op waarbij de Zwarte Zwaan in juni-augustus, en met name in juli, weinig blijkt te worden gemeld. Over de gehele periode gerekend vallen er gemiddeld per jaar slechts 0,7 waarnemingen in juli, en ontbreken zulke waarnemingen zelfs in 17 jaren. In de meest recente periode (2007-2010) gaat het echter om maximaal 4 juliwaarnemingen per jaar. De schaarseste aan waarnemingen in deze zomermaanden kan een gevolg zijn van teruggetrokken gedrag van broedvogels, waarnemerseffecten (vakantie) en wellicht deels ook van ruitrek van niet-broedvogels. In december en januari wordt een piek bereikt met gemiddeld respectievelijk 7,8 en 7,5 waarnemingen per jaar, gerekend over de gehele periode (1982-2010), en in de meest recente periode (2007-2010) zelfs 24 (17-33) resp. 31 (12-51) waarnemingen. Zijn dit de eerste signalen voor het Midden-Limburgse Maasplassen-gebied als een opkomende en gebiedsoverstijgende overwinteringsplek van Zwarte Zwanen?

Groepsgrootte

Bij het overgrote deel van de waarnemingen in 1982-2010 gaat het telkens om 1-2 ex. met uitschieters tot 10 vogels. In februari 2005 is er een melding van 15 overvliegende Zwarte Zwanen bij Roermond en in november 2007 zijn er 22 aanwezig op een vijver in het centrum van Brunssum, een bekende broedplaats. Verder blijkt met name het gebied rond Hatendoermond de laatste jaren aantrekkingskracht te hebben op grotere groepen. In april en november 2007 gaat het hier om 21 ex., in juni 2008 om 20, in december 2008-februari 2009 om maximaal 31

en in november-december 2009 om maximaal 38 vogels. Deze laatste groep, op 15 november 2009, vormt tot op heden het Limburgse record.

Voorkomen en verspreiding

De Zwarte Zwaan is te vinden in het gehele Maasdal van Eijsden tot aan Mook, inclusief de grotere zijriviertjes als de Niers. Meer incidenteel treedt de soort ook op in het Peelgebied terwijl hij regelmatig vertoeft op stadsvijvers in Heerlen, Brunssum en Sittard. De verspreiding in recente jaren (2005-2010) wijkt nauwelijks af van het getoonde kaartbeeld in de Avifauna van Limburg (Hustings *et al.*, 2006) over de periode 1985-2005. Het zwaartepunt ligt nog steeds in het Midden-Limburgse Maasplassen-gebied.

De Avifauna vermeldt de soort voor onze provincie als uiterst schaarse tot zeer schaarse broedvogel (4-6 paren in 2000-2004). Die status lijkt in de navolgende jaren nauwelijks veranderd te zijn. Als we afgaan op de beschikbare meldingen van broedindicerend gedrag en/of de aanwezigheid van juvenielen, dan gaat het nog steeds om hooguit een handvol broedparen op de stadsvijvers in voornoemde steden en langs de Maas en de grindgaten tussen Thorn en Roermond. Een open vraag blijft echter of alle broedende Zwarte Zwanen wel gemeld worden. Bovendien is niet iedereen bekend met het lange broedseizoen. Broeden vindt in grote lijnen plaats van maart tot in oktober, maar ook daarbuiten. Het eerste zekere Limburgse broedgeval, een paar met een donsjong, werd op 26 december 1992 bij Stevensweert vastgesteld. Dat is minder uitzonderlijk dan het klinkt, want vooral in de beginperiode van vestiging in Nederland bleken

Het RAS-project Zwarte Zwaan

De Avifauna van Limburg vermeldt de Zwarte Zwaan als jaarse en wintervogel in zeer klein aantal (11-50 ex.). Uit het bovenstaande volgt dat zulks nog steeds het geval is. Er zijn echter ook veranderingen gaande en veel vragen zijn nog onbeantwoord. Zijn er bijvoorbeeld echt niet meer broedgevallen in Limburg bekend, of worden die vanwege het 'parkgehalte' van de soort niet gemeld? Waar zijn 'onze' Zwarte Zwanen in de zomer? Kennen ze een ruitrek? Komen ook dieren van elders hier overwinteren? Bestaat er uitwisseling binnen Limburg, Nederland en/of de Eurregio? Vragen die we uiteindelijk alleen kunnen beantwoorden door gericht onderzoek.

Rob Voesten en Jeroen Nagtegaal zijn in dit kader een RAS-project (Retrapping Adults for Survival) Zwarte Zwaan gestart. Dit project is in eerste instantie gericht op de overleving van adulte Zwarte Zwanen, maar levert ook veel informatie op over

o.a. dispersie en overleving van jongen. Vanaf eind november 2010 hebben zij in Limburg in totaal 27 Zwarte Zwanen van een metalen pootring voorzien (stand 3 maart 2011): 20 bij Linne en Roermond, 5 in Brunssum en solitaire vogels bij Venlo en Bergen. Als eerste resultaat ligt er inmiddels een terugmelding van een op 21 november 2010 bij Linne als nestjong geringde Zwarte Zwaan, die op 26 maart 2011 als verkeersslachtoffer is teruggemeld uit 's-Gravendeel (ZH), op hemelsbreed 112 km afstand van de ringplaats.

Vanaf april 2011 krijgen de Zwarte Zwanen (inclusief de inmiddels al geringde dieren) bovendien een blauwe halsband met driedelige inscriptie. Aan alle Limburgse vogelaars hierbij dan ook de oproep om hun waarnemingen van Zwarte Zwanen, vooral ook van broedgevallen, zo gedetailleerd mogelijk te melden op waarneming.nl. Aflezingen van de metalen pootringen kan men tevens op www.geese.org melden.

Zwarte Zwanen niet zelden de broedperiode van het Zuidelijk Halfronnd aan te houden (Lensink, 1996).

Bijzonderheden

Aparte vermelding verdient de hybride Zwarte Zwaan x Knobbelzwaan die op 19 oktober 2007 voor het eerst op de Gerelingsplas bij Herten is waargenomen. Na een langdurig verblijf in de omgeving van Roermond, heeft dit exemplaar inmiddels een plek gevonden op en langs de Maas tussen Meers en Maastricht. Deze hybride heeft de proporties van een Knobbelzwaan en valt het meest op door een opvallend zwart-wit gemarmerd verenkleed (<http://limburg.waarneming.nl/soort/photos/7704>). Zwarte Zwanen in hun eerste levensjaar hebben, in tegenstelling tot adulte vogels, een grijsbruin verenkleed en worden met enige regelmaat (foutief) als hybride gemeld. In de Benelux zijn volgens de meldingen op Waarneming.nl echter slechts een handvol echte hybriden bekend. Zaak dus om Limburgse gevallen goed te documenteren!

Dankwoord

We bedanken Erik van Winden (SOVON) en Ran Schols voor het aanleveren van de basisgegevens en

Klaas van Dijk voor zijn kritische opmerkingen en aanvullingen bij een eerdere versie van dit artikel.

Literatuur

- Bijsma R.G., F. Hustings & C.J. Camphuysen, 2001. Algemene en schaarse vogels van Nederland (Avifauna van Nederland 2). GMB Uitgeverij/KNNV Uitgeverij, Haarlem/Utrecht.
- Hornman M., F. Hustings, K. Koffijberg, E. van Winden, SOVON Ganzen- en Zwanenwerkgroep & L. Soldaat, 2011. Watervogels in Nederland in 2008/2009. Waterdienst-rapport BM 10.24, SOVON-monitoringrapport 2011/03, Nijmegen.
- Hustings F., J. van der Coelen, B. van Noorden, R. Schols & P. Voskamp, 2006. Avifauna van Limburg. Stichting Natuurpublicaties Limburg, Maastricht.
- Hustings F., K. Koffijberg, E. van Winden, M. van Roomen, SOVON Ganzen- en Zwanenwerkgroep & L. Soldaat, 2008. Watervogels in Nederland in 2006/2007. Waterdienst-rapport.2008.061, SOVON-monitoringrapport 2008/04, Beek-Ubbergen.
- Lensink R., 1996. De opkomst van exoten in de Nederlandse avifauna; verleden, heden en toekomst. Limosa 69: 103-130.
- SOVON, 2002. Atlas van de Nederlandse broedvogels 1998-2000. Verspreiding, aantallen, verandering (Nederlandse Fauna 5). Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis, KNNV-uitgeverij & EIS Nederland, Leiden.

Willem Vergoossen, *Hattem 89, 6041SG Roermond*
Rob Voesten, *De Cuyperstraat 47, 5861 CL Wanssum*
Jeroen Nagtegaal, *Schuttersdreef 61, 6093 JD Heijthuisen*